

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOM. KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

KILENCZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1888.

3 13 6 02

TARTALOM.

- I. szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezeknek alkotmány-történelmi előzményeire. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- II. » Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- III. » A középoktatás hazánkban (1867—1886). Láng Lajos l. tagtól.
- IV. » Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. Schvarcz Gyula r. tagtól.
- V. » Dante, mint politikai író. Domanovszky Endre l. tagtól.
- VI. » Fegyházi tanulmányok. A rab munka. Tóth Lőrincz r. tagtól.
- VII. » A jog- és állam-bölcsészet feladatai. Székfoglaló értekezés. Pulszky Ágost l. tagtól.
- VIII. » Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. Székfoglaló értekezés. Concha Győző l. tagtól.
- IX. » Magyarország népmozgalma 1880—1885. Láng Lajos l. tagtól.
- X. » Tudomány és társadalom. Schvarcz Gyula r. tagtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. VII. SZÁM.

A

JOG- ÉS ÁLLAMBÖLCSESZET
FELADATAI.

(SZÉKFOGLALÓ.)

DR. PULSZKY ÁGOST

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1888. febr. 6-iki ülésén).

Ára 20 kr.

BUDAPEST, 1888.

A

JOG- ÉS ÁLLAMBÖLCSESZET

FELADATAI.

(SZÉKFOGLALÓ.)

DR PULSZKY ÁGOST

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1888. febr. 6-iki ülésén).

BUDAPEST, 1888.

KIADJA A M. TUD. AKADEMIA.

A jog- és állambölcsészet feladatai.

Az elismerés, melyre a tisztelt tudományos Akadémia a társadalmi elméletek kifejtése körül való szerény igyekezetemet levelező-taggyá megválasztatásom által érdemesíteni kegyes volt, kötelességemmé teszi, hogy szabályainak megfelelőleg széket e téren forgó tudományos értekezéssel foglaljam el. Szabadjon ez alkalmat arra használnom, hogy a keretre utaljak, mely meggyőződésem szerint a jog- és állambölcsészet jelen színvonalán sikeres művelése föltételeit tartalmazza, s azon kérdések megvilágítására törekedhessem, melyek megoldása képezi e tudomány további fejlesztésének közvetlen célját.

Minden erkölcsi vagy társadalmi tudomány közös jellegét, melyben a jog- és állambölcsészet is részes, képezi az, hogy tanai kölcsönhatásban állanak a gyakorlati élet összes feladataival. A tudományos igazság felismerésére a közönségek életének törvényeit illetőleg többnyire még szerencsés alkalmazásának reménye, a közösségi szervezet valamely irányban való tökéletesítésének vágya is szokott vezetni; a társadalmi tudományok nem emelkedtek eddigelé a biztosság s teljesség azon fokára, a melyen az elmélet a tapasztalatot teljesen megelőzni, az elvontan kifejezett törvény következményeinek kiszámítása a jelenségeket előre megmagyarázni, a tudományos belátás az alkalmazás lehetőségeit túlszárnyalni képes volna, s a melyen e tudományok így nagyobb mértékben szolgálhatnának a tudás tiszta vágyának, mint a gyakorlati felhasználás igényeinek kielégítésére; ellenkezőleg, e téren gyakran megtörténik még, hogy az élet alakulataiban, öntudatlan, vagy csak sejtelemszerű tevékenységben korábban

következik be valamely tan érvényesülése, mint a hogy elvont kifejezése vagy tüzetes bizonyítása sikerül. Innen származik, hogy a jog- és állambölcsészet fejlődésének minden egyes szakában bonyolultaknak, s nagy részben folyton azonosaknak látszanak a feladatok, melyeknek megoldását megkísérli, azokkal, melyekkel már régebbi korban megküzdött; elannyira, hogy gyakorta kérdésesnek látszott még az is, vajon e tudomány terén egyáltalán lehetséges-e a haladás; innen a kétely az elméletek jogosultsága iránt az emberi együttlét feltételeire nézve, valahányszor a társadalmi viszonyok új körben vagy új körülmények közötti szervezésénél az előző alkatokból levont tanok alig bizonyultak sikeresen alkalmazhatóknak; innen az, hogy a jog- és állambölcsészet rendszerei nem egymásból fejlődtek főleg, történeti egymásutánban, hanem inkább a közvetlenül előzőktől függetlenül mutatkoznak, alkotásuk idejének s helyének tényleges erkölcsi s politikai körülményei s az ezekből keletkezett világnézletek szerint.

Mindazonáltal, ha szigorúan különválasztani törekszünk a jog- és állambölcsészet történeti rendszereinek tisztán elméleti elemeit azoktól, a melyeknek valamely létező vagy tervezett állapot igazolása, conservatív vagy reformáló államférfíúi eljárás indokolása, úgyszólván politikai felfogás védelme a tulajdonképeni lényege, meggyőződhetünk arról, hogy a folytonosság elve az emberi elme e téren való működésére is irányadó, hogy a jogi és politikai kérdésekről való gondolkodásnak nemcsak anyaga, hanem eredményei is korról-korra bővültek s gyarapodtak, s hogy a jog- és állambölcsészetnek is vannak megoldott kérdései, tisztázott elvei, a melyekre bizonyon hivatkozhatni, s a melyeknek csak táguló jelentőségét, de nem kétségtelen igazságát kell újra megállapítani, valahányszor ismeretlen összetételekben és alkalmazással még megfejtetlen feladatok magyarázatára igénybe veendők. A társadalmi szervezkedésre vonatkozó elméletek épen oly kevésbé forognak körben, mint a polgárosuló emberiség arra irányuló gyakorlati törekvései; s ha látszólag a különböző korszakokban ugyanazon kérdések ismétlődnek, ennek oka csupán abban rejlik, hogy, mielőtt a régebben hatást gyakorolt vagy

felismert tényezőkhez habár csak egyetlen új is járul, mindannyinak viszonya egymáshoz képest változik, minden már megállapított eredmény módosulása a közbejött új mozzanat folytán ismételve kiszámítandó ezen, az előbbi, már felismert állapotot megzavaró körülmény figyelembe vételével, hogy a mellett gyakran azonos kifejezések alatt hosszabb idő után a fogalmak értelmezésének is más-más árnyalatai lappangnak, s hogy a régebben kielégítő megoldás gyakran sem újabban nyilvánuló nehézségekkel szemben, sem a fokozott igények mértéke szerint többé meg nem felel.

Kétségtelen ugyan, hogy ha csupán a közelmúltat szemléljük, ha az abban feltűnt számos s nagy eltérést mutató, de mégis közös világnézet s korfelfogás kerete által összekapcsolt, és sokszoros átmenetet és közvetítést eszközölő kiegyenlítő iránylat által egymással összefüggő elméletet vesszünk tekintetbe, vajmi túlsúlylyal bírónak látszanak a gyakorlati alkalmazás balsikereiből fakadt kételyek azon tételekkel szemben, a melyek kiderített igazságok gyanánt biztosan elfogadottakul kijelenthetők; s a társadalmi tudományok így folyvást csak előzetes mellékkérdésekkel látszanak foglalkozni, a melyek ideiglenes megoldásának feladata, de e közben szakadatlan szaporodása valóban jelentékeny igazságok felderítéséig való elérkezésüket majd csaknem lehetetlennek mutatja; sőt könnyen oly színben tűnik elé a jog- és állambölcészet, mintha nem is követné a szorosan vett tudomány célját, a való törvényeinek kutatását, hanem folyton csak a gyakorlati élet felmerülő szükségéi szempontjából s mértékében nélkülözhetlen elméleti ismeretek megszerzésére törekednék. De ha visszapillantunk a történet hosszabb szakain, s szemünk áthatol a muló véleményeknek a viták által felkavart porfellegein, oly korba, a melyre nézve azok már széjjeloszlottak, tisztán kivehetők a nagy célok, a melyek elérésére e tudomány művelői igyekeztek, az eszmények, a melyeket az ismeretek terén bölcészeti rendszerekben megvalósítani reméltek, s a melyek sorát ha összeállítjuk, azok csakugyan mint a tudományos előhatolás mértföldkövei szerepelnek. Sőt oly nagyok a változások, a melyeket e szempontból megállapíthatunk, hogy inkább az előbb említett nézettel ellenkező

szélsőség állítása látszik kevésbé kockázatottnak, s nehéz azon benyomás alól felszabadulnunk, hogy az emberek minden korban majdnem egyenlő leleményességgel birtak ugyan igényeiknek s körülményeiknek megfelelő intézményeket létesíteni, de hogy aránytalanul megizmosodott a történeti gyorsabb fejlődés szakaiban a tehetségök a tekintetben, hogy magoknak indokaikról s céljaikról számot adjanak. A naponként szaporodó s váratlanul meglepő archaeologiai felfedezések, a gortynai feliratban s a babyloniai szerződésekben például, oly jogviszonyokat s megoldásokat tárnak eléink régi s ősi korból, bár magas műveltségű körökből, melyeket a tudomány eddig csakis a római jogászi lángész vagy tapintat termékeinek tartott; de viszont annál határozottabban kitűnik e mellett, mi ritka fokú polgárosodás eredménye a képesség magasabbrendű általánosításra, elvont eszmék alkotására, s még inkább arra, hogy az elvont eszmék azután ne mint föltétlen önálló igazságok, hanem mint pusztá képletes eszközök kezeltessenek akként, hogy bármikor helyettesíthetők legyenek a gondolkozásban az összetes jelenségek azon tömegeivel, a melyeket valójában képviselni hivatvák, de a melyeket, mint a képviselők a képviselteket általában, tényleg használatuk közben gyakran elfeledtetnek s elfödnek.

S csakugyan, bármennyire gyarapodjanak ismereteink s változzék felfogásunk az események történetét, sőt az emberi képzelet alkotásait illetőleg, a bölcséleti munkálkodás története nem változott lényeges vonásaiban. A művészet, a költészet, a mythos termése sokkal gazdagabbnak, ősibbnek s általánosabbnak, népről népre, emberfajról emberfajra visszavezethetőnek bizonyulhat; a gondolkodás azon szabatos keretben s azon megkötött alakzatokban, a melyektől csak az igazság után való törekvés rovására távozhatik, mégis mint első sorban egyedül a görög elme s műveltség dicső kiváltsága jelenkezik. A tudomány fájának gyökerei bármi mélységből eredjenek s bármennyire legyenek szerteágazók, sudara csakis görög talajon egyenesedett s emelkedett ki; az elméleti feladatok sorozata minden téren a görög bölcsék megállapította kérdésekkel s megoldásokkal kezdődik.

A közösségi eszmék s intézmények tudománya tehát

szintén csak az eszményítés azon első kísérleteiig vezethető vissza, a melyek emlékét a görög irodalom fentartotta. Gyakorlati politikai tervek s javaslatok, nem ritkán lángeszűek s rendkívüli szervezési ihletűek, sokkal ősből fogva, kezdetlegesebb műveltségi szaktól felmerültek, s különböző alakban megőrizve fennmaradtak; tapasztalati megjegyzések, jelmondatok, életbölcselemi kijelentések, egyes érvelések s nézeteserék politikai rendszabályokról előfordulnak elvétve majd mindenütt, a mióta él az emberiség emlékezete; de ha a jog- és állambölcészet jövő feladatainak megállapítása céljából az útra akarunk hátratekinteni, a melyen már eddig elhaladt, a Plato s Aristoteles idézte elméleteken túl nincs okunk hatolni.

Ez elméleteket egyenként vizsgálai, módosulásuk s átmeneteik lélektani mozzanatait fürkészni, a gondolatok azon folyamatait kutatni, a melyek egymásból szükségszerűen fejlődtek, s azt kimutatni, mennyiben s hogyan képezték előmintaikat a későbbi bölcészet összes irányainak, másrészt az egyes tételeket, felosztásokat, meghatározásokat, sőt rendszeres következtetési meneteket felsorolni, a melyeket a tudomány leltárába önálló becsű kincsekül átszolgáltattak, a társadalmi tudományok kimerítő történetére tartozik; ez alkalommal csupán lényeges jelentőségek az emberiség gondolkozására nézve, úgyszólván központi eszméjük, érinti érdeklődésünk körét. S ez a görögöknél a jogos általános eszméjének, az eszményi igazság felfogása lehetőségének megállapítása volt, szemben a törvényessel, tételessel, a célszerűvel és közvetlenül hasznossal. Az elvont, közös, egyetemes, ember feletti, s mégis minden embert átható s illető, a természet folytán és szerint való helyes, igaz, jó, igazság és jog fogalmai így mint fáradságos és hosszú munka eredményei jelenkeznek, a mely közben meg kellett szokni nemcsak az elvont szemléletét, hanem az általános különféle neveinek megkülönböztetését is; ismételni azon nehéz tapasztalatot, a melyet az emberiség a nyelv első kifejlése közben eszközölt, a mikor az együttes, a benyomásokban összetorlódo ellentéteket tanulta először szétválasztani s egymással szembehelyezni. Innen az, hogy a jog és igazság sorban azonosított minden elvont fogalom-

mal, hogy sajátos értelme csak az általános eszmék összes dialektikus változásai s összetételei nyomán bontakozott ki, hogy Pythagorastól s a sophistáktól a stoikusokig lényegileg majd mint szám, majd mint erő, majd mint mérték, majd mint a célirányos, majd mint az összhang, majd mint a jóság s szépség elve, majd mint az arányos és a közepes lett meghatározva, míg végre a föltétlen személyesítve lett minden eszményt egyesítő s mindnyája fölött uralkodó isteninek s istennek, s a jog mint értelmén s ösztönön átömlő nyilvánulása, rendje, szabálya sugárzott ki, egységben minden más eszmei előmintával az egyetemes világlélekben, mint a minden oldalú eszmény egyik mozzanata, a mely tulajdonképen csak tünényileg megkülönböztethető a többitől, de valójában maga az összeség és saját magában való visszatükröződése: a természet, a szellem és az istenség. A görög bölcsészet előtt is isteni származásúnak tartatott a jog, de csakis mint szokásos és tételes; a görög elme nagy műve e téren nem az, hogy a természetjog az isteni akarattal, értelemmel vagy lényeggel azonosított, de az, hogy párhuzamosan, bár nem mindig kapcsolatosan az istenségnek magának is fogalmával, egyetemesnek, közösnek, végleges és feltétlen eszménynek, s azzal szemben minden tételes, pusztán hasznos, egyszerűen célszerű, merőben szokásos, mellékesnek s közönyösnek lett felfogva.

A római gondolkozók egy fokkal magasabbra emelkedtek. Az igazság, az örök, teljes, a meggyőződésnek megfelelő méltányos és jó jog nem csak mint eszmény, hanem mint megvalósítandó, legalább megközelítendő, sőt részben bizonyos tökéletlenség mellett megvalósított s megközelített eszmény lebegett szemeik előtt. A világunalom s birodalom, mint a természetjog-összekapcsolta emberiség kerete, az egyetemes római béke, mint a jogszervezte emberiség biztosságának állapota, nem ábrándok, nem utopiák, hanem megtestesíthető, létesíthető fogalmak gyanánt szerepeltek. »Oly államszervezet eszméje, a melyben ugyanazon törvény szolgáljon mindenkinek, oly államé, a mely egyenlő jogokra s egyenlő szellemi szabadságra való tekintettel kormányoztassék, s oly királyi uralom eszméje, a mely mindenekfölött az alattvalók szabadságát becsülje«, képezte Marcus Aurelius Antoninus császári

elmékedései benső gondját; az átlátszó s szigorú következetessége, tömör kifejezései mellett választékos alkatú világforgalmi magánjog szervezése szolgált a nagy bölcseész-jogászok igyekezteinek céljául. Világtörténelmi hivatást soha nem hirdettek öntudatosabban, mint a jus gentiumnak a jus naturale irányában való fejlesztését azon kivételes szerencsájü században, a mikor az emberek legtetemesebb tömege felett uralkodó államfők csakugyan a legtöbbek legnagyobb előnyét akarták érvényesíteni; tökéletlenül, igaz, mert csak úgy, a hogy azt magok voltak képesek értelmezni.

Sőt még ennél is fölebb jutottak. A görög műveltség s a római jellem összeolvadása a bölceletnek mintegy átszellemülésére vezetett, s még a kedély húrjait is rezgető szárnyalásában tanát szinte benső hitet élesztő vallássá alakította át. A közösség érzete nem szorítkozott a határolt emberi társaságra; a középkor szentjeit megelőző mysticismussal felölelte az anyagi mindenségen túl még a lelkiek birodalmát is; a λόγος, a ratio, a természetjog, a joggal itt mindig kapcsolatos kötelesség, ugyanoly értelemben köteléke a lényeknek, a természetnek s az istenségnek, egyszersmind üdvre vezetője az egyénnek, mint ezer évvel utóbb a hit; a stoikus bölcs s a keresztyén szent csak alakra nézve különbözök, gondolataikban alig, érzelmeikben épen nem. Az egyéni lélek feltétlen bece, önmagában s nemcsak a társadalom szempontjából való értéke s méltósága, a belső szabadság, a lényeges, az Isten előtti egyenlőség, a személyes felelősség, az élet minden pillanatának lehető döntő jelentősége, a gyökeres, s kellően csupán egy csapásra teljes megtérés szüksége az üdvösségre, a stoikusoknál az igazság, a keresztyéneknél a kegy által: közös vonások ellentétes külsejű világnézetekben; a természet rendje szerint élni épen oly alázatos önmegadással járt az örök törvény s az egyetemes, nem egyéni, ész parancsa, mint a hogy az egyház tanainak követése az Isten akarata előtt. Marcus Aurelius véghetetlen szánalmát s könyörületét embertársai iránt alig egy árnyalat választja el a keresztyén felebaráti szeretettől. Igaz, már Platoból is imitt-amott majd csaknem ugyane szellemi légkör áramlata ér néha; végre is minden magasabb rendű eszmény, a feltétlenre s az

emberileg felfogható tökélyre való vonatkozásánál fogva, közel rokonságban áll egymással.

Midőn az ókori polgárosodás aláhanyatlott, a jog és az erkölcs eszméi ki voltak tehát fejtve a végtelenre, a világra, az emberiségre és az egyénre való viszonyaikban; a mi hiányzott, elméleti tekintetben is, a közbenső kapcsok és tagolatok szerves áttekintését illető részletes alkalmazásuk volt s ennek folytán saját tartalmuknak s ezzel együtt különbségeiknek elemzett átértés melletti összetétele. Hogy ez eszközöltethessék, új kiindulási pontra, új észjárásra volt szükség, a pogány bölcsélet a hagyományosból s tételesből jutott volt el az örökkévalóhoz s egyetemeshez, a mindennapitól a metaphysikához; a keresztyén gondolkozás levezetett ismét a föltétlentől és istenitől az egyszerűen észszerűhöz, a theologikus ontológiától a tudományhoz.

Erre azonban az értelemnek évezrednél többnek viszonytagságain átvergődés kellett. Az ókori műveltség elenyészével elenyészett bölcsészetének módszere, nem tartalmi eredménye, a melyet felszítt volt magába a vallás dogmatikája. De a régi összeköttetéseikből így kiszakított eszmék az új környező elemek szomszéd hatása alatt mintegy vegyi elváltoztatást szenvedtek. A mely mértékben bekövetkezett a keresztyén vallás terjedése s a kedélyekbe való mélyedése, és ezzel párhuzamosan s ezt közvetítve a pogányság művelt területeinek ismét barbarrá váltta, ugyanabban nyert fölényt s túlsúlyt az áhitatos képzelem az emberi lélek többi tulajdonságai fölöött; az egyén személyisége elhalaványodott a földöntúli után való sovár-vágyban; a halál után következő örök élet boldogságának esélyei felé fordult minden erély; minden remény, minden, a mit magasztosnak, a közönségesen felülemelkedőnek éreztek, minden eszmény az égi üdvösséggel, az új Jeruzsálemmel, az Isten országával lett összefűzve. Valamennyi értelmi tehetség s gyümölcseik, az elvont fogalmak és általános eszmék e szerint a fellengős hit szolgálatában tekintettek egyedül szentesítetteknek; igaz, így mint a különben kimondhatatlant s felfoghatatlant magokban rejtő edények, vagy mint az örökkévalóban s isteni világosságban részesedés eszközei önálló, emberen kívüli s természet feletti valóság-

gal lettek felruházva; de ez által kivetkőztettek az egyéni tulajdonságokkal való közösségi viszonyból; s a személyiség értéke éppen úgy alá lett rendelve az isteni szándék megmagyarázhatatlan rejtélyeinek, éppen csak oly kölcsönzött fényűnek tartatott, mint ahogy bármely világi társadalom, közösség és szervezet igazolását csupán az egyházi felsőbbrendű, az örök terv megtestesítését képező uralom iránt eszközölt vagy várhatólag teljesítendő szolgálatban lelte. Az okoskodásnak, mint a kinyilatkoztatás mellékes segédszerének felfogása, és az államnak, mint az egyház közegének szerepeltetése ugyanegy világnézetnek egymással kapcsolatos mozzanatai, azéi, a mely az emberi, eredendő bűn által megromlott természetet csak isteni önfeláldozás megváltása által ismerte jóra fordíthatónak, s a mely az ókor hódító birodalmait pusztán mint a lelki hatalom teljességének előkészületeit magyarázta.

De minél csekélyebb becsben részesültek így saját mi-voltuk tekintetében a világiak, s a világiak közt az észszerűek, annál könnyebben nyerhette vissza művelésök függetlenségét és tulajdonképeni módszereit, a mennyiben szerényen sajátos körükre szorítkozott. A méléző elmélkedés, a merengő töprengés, a lelkes elmerülés a tárgyban, a kétely diadalmaszkodó czáfolása, a rajongó sugallat, minden oly szellemi munka, a melyben az érzület is részes, a theologia anyagára s az avval közvetlen vonatkozásuakra maradt fentartva; az alárendelt emberi tudomány a merő taglalás, a száraz következtetés alakjaiban tárgyalatott. Minthogy pedig tartalma nagyrészt az ókor hagyományaiból volt merítve, felvilágosításának eszközlése, a fenmaradt tételek gyűjtése, szószerinti elemzése, összehasonlítása, magyarázata által, egy szóval a jogászai casuistika módszerével érvényesítettett, a melynek példányképül a törvények jegyzetekkel, »glossá«-val, később fejtegetésekkel, »commentár«-ral kísérése szolgált; s tényleg a scholastika módszere nem egyéb, mint a törvény- és esetmagyarázat jogászai módszerének a logika, lélektan, erkölcs-tan és lénytan kérdéseire való alkalmazása. Csupán lassan emelkedtek köztiszteletre ez eljárás eredményei, a mint az emberi értelem fokozatosan inkább mert önmagára hivatkozni, míg végre hivalkodva hirdette, hogy függetlenül képes az

istenieknek is bizonyítására, s eszközeinek és gyümölcseinek a hittudományiak mellé való egyenértékű igtatását követelte; Aristotelest majd ugyanoly méltatásban részesítette, mint a szentírást; a római jognak, az ész szavául, ugyanoly tekintélyt kölcsönzött, mint a zsinati végzeményeknek. Aquinói Tamás és Dante műveiben, a középkori eszmekörök e nagy összefoglalásaiban, talál teljes kifejezésre e felfogás; s jellemző, hogy, míg a száraz tudományú szent a peripatetikus tanok alapján a természetjogot s a világi államot, az eredendő bűn tekintetbe vételét mellőzve, a földi béke s boldogság elegendő igazoltságot nyújtó szempontjából önállóknak ismerte ugyan el, de még sem tartózkodhatott, a hibás voltuk mérvében, »ratione peccati,« az egyház iránti felelős alárendeltségek hangoztatásától, addig az ihletett költő-államférfi a Kelet közvetítette platoi emléktörödékekkel, s a keletkező nemzeti társadalom sejtelmével, a világbékét megteremtő igazságnak s az emberiség összes tehetségeit s így az emberiség hivatását is megvalósító egyetemes császári birodalomnak minden részben függetlenséget s a magok terén föltétlenséget tulajdonított, s ezzel kapcsolatban a jogot nem lényegnek vagy folyománynak tekintette, hanem az emberek közötti személyes és dologi aránynak határozta meg, az arány eredetileg görög műszavát oly értelemben használva, a mely a társadalmi egyensúly viszonyainak jelentőségére utalt.

Igy csillámlottak fel a jog s a társadalom újkori fogalmai, összeköttetésben a nemzeti állam ébredésével. Minthogy azonban a dolgoknak régi rendje csupán lassanként mállozott szét, azzal együtt a scholasticismus is még két századon át tengődött tova, s végképen csakis az úgy anyagi, mint lelki viláгурalmi álmok elsorvadásával hanyatlott el. Időközben feléledt teljesen az ókor szelleme, de nem zárta ki a letűnt óta kiküzdött vívmányokat, az új polgárosodás nem egyedüli, hanem csupán egyik, a többi közt elhelyezkedő tényezőjévé lön. Eszméi ismét visszanyerték elismertetésüket a köztudatban, de új társítások kíséretében. A tudomány nem a mindenség egységének megállapítására irányult többé, hanem a tünemények megismerésére szétválasztásuk útján. A természet nem tartalmazta már az összeségnek az isteni és emberi

működést is felölelő egyetemességét; szembe maradt állítva a természet fölötti istenivel, úgy szintén az emberileg létesítéssel. Az eszmény nem mint jövőendő terül el a tekintetek előtt; a múltban helyezkedett el a természeti állapot képzelmében, részint platon tanok feléledése, részint a paradicsomi lét biblikus hagyományának theologiai vonatkozásoktól megfosztása, részben az ókori dicsőségnek emlékezetbe idéztetése folytán. A természetjog, mint az emberiség gyermekkorának kísérője, mint azon viszonyok szabálya jelentkezett, a melyekre nézve a kezdetleges körülményekből való kibontakozás még nem történt meg, mint a tiszta, a mesterséges körülmények tömkelegében még el nem tévedt értelem meg nem zavart szava, a mely kihallatszik a versengések lármájából az áhitatos figyelő számára. Az igazság a lelkiismeret kisugárzása, a mennyiben ez eredeti tisztaságát megőrizte, az emberiség egyező közvéleményének tanúsága, ha azt helyesen értelmezni sikerül. Az emberi ész magában hordja még ez eszmemenet szerint a bizonyosságot derítő fényt; csak az előítéletek lepleit kell eltávolítani, hogy világíthasson. Egyszerűen vissza kell tehát állítani a természetet, hogy el lehessen jutni a tökéleteshez, a mely némi tekintetben tényleg fenn is maradt, csak következetesen kell hozzá ragaszkodni. Az egyén, mint ilyen, mikrokosmos, természetes tulajdonságai adottak s véglegesek, igényei helyesek s mérvadók; ezért egyenlő s szabad mindenki s nem kötelezhető egyéb, mint csupán önkéntes elhatározásának mérvében.

Íme az elemek, a melyekből szervezendő volt az újkor elején a felfogások és az intézmények rendje. A szervezetek szentesítése pedig csak a meggyőződésben rejmlhetett; pusztán erkölcsszerűnek mutatkozott. A theologiai tekintélyt lerombolta volt a szabad kutatás. A római világbirodalomnak csak »a sírja felett üldögélő kísértete« maradt meg. A kényszer egyetemes hatalma anyagiakat s lelkieket illetőleg egyaránt megszűnt. Az államok elszigetelten, az ősjogok egyenlő teljével ellátva, függetlenül állnak egymással szemben, kötelező közösség nélkül. A megegyezés az együttlét egyedüli eszköze, az összeműködés kizárólagos módja s biztosítéka.

Ez anyagból, ez alapon történt az újjáalkotás. Grotius

ez előzményekből kiindulva, létesítette a természetjogon nyugvó, önálló, törvényhozástól ment nemzetközi jogot. Hobbes, Puffendorf, Locke és Rousseau e tételekből iparkodtak erőszaktól és törvényhozástól független állami alakulást fejtegetni. Grotius, Puffendorf, Leibnitz és Wolf e feltételezésekkel részleteztek egyetemes érvényt igénylő magánjogot.

Tökéletlenül, kétségtelen; egyoldalú felfogással. S ez egyoldalúság kirívóbbá vált, a mint az elvek végkövetkezményeikig vezettettek. Grotiusnál, mint minden nagy kezdeményezőnél, megvolt még az ösztön tanainak az egyetemes emberiségre vonatkoztatása iránt, az érzet, hogy a nemzeti államok rendszerének közös társadalomba egybefoglalása a végcél. Spinoza, kortársai által alig ismerve, egyáltalán félreértve, a világrenddel, a természet újkori értelemben vett törvényeivel összhangban igyekezett magyarázni a természetjogot. Leibnitz, Spinozáéval ellenkező hangzású műszavakkal, ugyane gondolatnak kívánt érvényt szerezni minden téren, a hol figyelmét teljesen le nem kötötte a rendszeresítés és tudományos külső egyenlősítés munkája. De Hobbes, Puffendorf, Zouch, Locke, Thomasius, Wolf, Rousseau, s a magyarázók és követők számtalan serege eltekintett azon mérsékletektől, a melyek tételeik tüzetes kifejtésénél módosítólag s korlátozólag hatottak volna. A kritika egy századdal utóbb méltán reámutathatott az alapok ingatag voltára, méltán szemére lobbant-hatta ez íróknak lélektani feltevéseik felületességét, történeti ismereteik szűkét, és kevésbé szilárd voltát. Korunk már csak részben fogadja el ez egyenes ágon őseinek örökét, túlhaladta az úttörők álláspontját. Mindemellett bizonyos, hogy a bölcsészet alkalmazásában a jog- és államtudományra, valamint a tiszta bölcsészetben általában, a tizenhetedik század a nagy alkotó korszakok közé tartozik. Mily jelentékeny volt munkásságának eredménye, kiderül, ha számba vesszük, hogy az erkölcsstan terén az encyclopaedisták és Kant, hogy a büntetőjog körül az encyclopaedisták és Beccaria száz esztendővel, hogy a közgazdaságot illetőleg Smith és Ricardo másfél századdal később voltak csupán képesek ugyanezen elveknek hasonló érvényt szerezni ahhoz, a melyre Grotius nézetei rögtön emelkedtek közzétételök után.

Az emberi nem polgárosodásának rythmusában különben a teremő és a bíráló szakok felváltva következnek egymásra, de akként, hogy a jelentékeny elméleti alkotások rendszerint egyidejűek a gyakorlati intézmények felbomlásának koraival; a szerencsés sikerű tapasztalati alkalmazás évtizedeivel pedig az elemző megítélés vág össze az elvont gondolkodás vonatkozásaiban. Bonyodalmas alkatú és számos tényezőn alapuló műveltség körében azonban, a minő az újkoré, az időrend e tekintetben különböző az egyes, szétválasztható s egymást szövet fonalaiképen keresztező folyamatok csoportjaira nézve. Még az egyéni természetes értelem vagy érzelem bizonyosságának kétségtelenségén nyugvó tanok utolsó szava nem volt kimondva, még a természeti állapot s jog feltételein alapuló épület nem volt betetőzve, már is kelőfélben volt új világítás tényezője, a melynek idegen fényében szint változtattak az állami s erkölcsi rendet illető addigi fogalmak. Az eszmények, az intézmények külsőségei, az irodalom, az elméletek után a történet kezdett figyelemben részesülni; az alakiakkal való foglalkozás kimerültével az emberi sors tartalmi méltatására került a sor. A történet tanulmányozása pedig szükségképen kételyt támaszt mindig az oly felfogás helyességére nézve, a mely az egyén elszigetelt tekintetbe vételéből s az állam feltétlen önállóságának vélelméből indul ki. Hiszen az események kapcsolata az egyeseknek nem azonos, hanem egymáséitól elütő tulajdonságait tünteti ki kirívóbban; nem a személyiség körülményektől állítólag független belső magva, hanem az éghajlathoz, a földrajzi fekvéshez, a testi és szellemi légkörhöz, hagyományokhoz, szokáshoz, erkölcshez való idomulása az első tanúság, a melyet a multakat kutató észlel; a viszontagságok szemlélete csakhamar arra oktat, hogy minden nyomatékos változás, jelentősebb esemény, nem merőben egyéni, hanem nagyobbára társadalmi s gyakran öntudatlan okok működéséből származik, s nem érthető meg elszigetelten, hanem csakis kapcsolatában számos előzménnyel; nyilvánvalóvá lesz a történelem magyarázatának kezdetleges kísérletei mellett is, hogy a korszellem, a közvélemény, az uralkodó eszmék nem szorítkoznak egyes nemzetek köreire, egyes országok határaitra, s hogy e szerint

létezik hatalom, a mely felette áll az államok uralkodóinak, mely akaratosságukat megtöri s tervezgetéseiket parancsszavához hajlitja. Midőn tehát Vico és Montesquieu, Voltaire és Gibbon a krónikairás helyett okadatolni kezdték a történetek sorrendjét, erkölcsi példázgatás és az esetek tanúságainak kivonása helyett a birodalmak keletkezésének és süllyedésének, a népek szabadságának és szolgaságának, a polgárosodásnak és az elvadulásnak kezdték törvényeit keresni, nem volt szükség arra, hogy eszmemenetöket mint a divatos elméletek bírálatát fejtsék ki, — hiszen az ellentétet eleinte magok sem látták; rövid idő lefolyása után az erkölcsi és a társadalmi tudományok anyagába általok becsepegtetett új elem oldó hatását már is éreztette; és valamint hihetlenné lett mindaz, a mi a történeti bizonyítás szabályaival ellenkezett, úgy lehetlenné vált szintén oly metaphysikai magyarázattal megelégedni, a melynek szemet szűrő volt, hogy csalóka a történeti meze.

A természetjogi iskola tanai azonban sokkal mélyebben vésődtek volt a meggyőződésekbe, következményeik üdvösségének hite sokkal inkább uralkodott a kedélyek felett, gyakorlati érvényesítésök esélyei sokkal több, a küzdelem hevében izzóvá vált szenvedélyt keltettek, semhogy megdönthette volna népszerű fölényöket pusztá indokolásuk helytelenségének kimutatása. Új talajról kellett csupán számukra gondoskodni, a melyből friss életnedvet meríthessenek, s a melybe átültetve, dúsabb hajtásokat növelhessenek. Két mód kínálkozott erre, a melyek mindegyike lángeszű alkalmazást nyert, s a melyeken kibővített elméletek eredményei máiglan a szabadelvűség irányelvei s jelszavai maradtak. Kant, a gyakorlati észnek vagyis tiszta akaratnak saját magára, illetve az eszményi emberi cselekvőségre feltétlen törvényhozói voltát hangoztatva, az erkölcsi kötelesség kizárólagos követését a priori szükségszerűnek kijelentve, a jogot, az államot, az erkölcsi szabályt szigorú leszármaztatással a személyiség elvére, s az egyenlőség ez alakban meg nem támadható, mert a tapasztalattól önállósított, követelményére alapítva fentartotta s részletezte. Bentham viszont, merőben gyakorlati következtetések útján, szintén az egyén igényeiből, s a nála

hasonlóképen kifogásolhatatlan, mivel az egyenlőtlenségek s következményeik megítélésére s méltatására hivatott tekintély megállapításának lehetetlenségén sarkalló, egyenlőség tételéből kiindulva, a legnagyobb szám legnagyobb boldogságának ismervével ugyancsak általános érvény igényével felépítő jogi, állami és erkölcsi rendszert fejtett ki. A mi a régi természetjogban becsesnek látszott: a szabadság tiszteletét, az emberi hatáskör lehető kiszélesítését, a lelkiismeret öntudatos szentesítéseit, a tehetségek fejlődése s így a haladás akadályai jogosulatlanságának hirdetését, a kiváltságok eltörlését, az intézmények észszerűségének szükségét, azt szorgosan megőrizte mind a két elmélet; s ezenkívül közös még mind a kettőben a jog és az erkölcs szabatos elhatárolása az indító szándék s a másokat érintő hatás szempontjai szerint; közös továbbá az, hogy nem szorítkoznak többé a nemzeti államra, nem ezt tekintik a képzelhető legmagasabb társadalmi alkatnak, hanem körén túl keresik az együttlét eszményi tökélyét, valamely, hol tűzetesebb taglalással vázolt, hol csak könnyedén körvonalozott világpolgári szervezetben. Kant és Bentham felfogásai e szerint a gondolkozás ellenkező sarkpontjain nyugszanak ugyan, de tulajdonképen mégis egy, pályájokat egyesítő, közös tengely szemben álló sarkai körül forognak.

Az egyesek és az államok egyenlősítésének mámorából, valamint a világbéke és a testvériség könnyű szerrel létesítésének utopiáiból egyébiránt nemsokára kijózanították a közvéleményt a forradalmi s a napoleonikus küzdelmek keservei. Kivánatosnak, helyesnek tetszett mulhatatlanul a fellengős, türelmetlen elméletek kritikai zabolázása; jogaiba lépett ismételve a történelem. Csakis ez adhatott feleletet az önkénytelenül feltoluló kérdésre, miért s hogyan képezhetette milliók ragaszkodásának tárgyát az, a mit a bölcsezszer képtelenségnek jelentettek ki; csakis ettől lehetett felvilágosítást várni, mikor ugyanis kétes értékűvé vált az elvont okoskodás, a melyet azon természetes gyanú kísért, hogy nem bir számot adni oly érzelmekről s eszmékről, a melyek a tömegek nyugalmának, a rend háborítlanságának, talán a műveltség belterjességének is zálogául szolgálnak. A nemzeti társadalom elve gyakorla-

tilag nem volt még kimerítve, sőt, a nyugati országok kivételével, valójában alkalmazva sem volt; csakhogy a mint túlhatoltak rajta, s kosmopolitikus jelleget öltöttek a természetjogi tanok, a melyekre régente támaszkodott, mindinkább történeti alapú követelmény gyanánt szerepelt, annál inkább, mivel rést tört a meggyőződés, hogy a nemzetiség lényegileg történeti termék, s hogy becsét komolyan csak az méltányolhatja, a ki a népiest s a multat átérti s szeretettel felkarolja. Fellendült tehát a történeti kutatás szelleme; Burke és Hallam, Niebuhr és Savigny, Guizot és Thierry s követőik hosszú sorai helyesbítve feltárták úgy az eszmék, mint a tények láncolatait a multaktól a jelenig; megszokottá tették azon felfogást, hogy a létező a létesült, csakis fejlődési szaka a régebben létezettnek; kimutatták, hogy számtalan szál fűzi össze válhatatlanul az emberi értelem, kedély és cselekvőségi világ minden mozzanatát, hogy független, feltétlen eszme, érzelem vagy elhatározás nincs és soha nem lehet; általában a történeti események és tények észszerű lehetőségének megértését közvetítették. Sőt annyira vérévé vált a történeti felfogás a tizenkilencedik század első fele nemzedéke tekintélyesebb részének, hogy még a tisztán metaphysikai dialektika, még a szellem bölcsészete is, a mely pedig a gondolatnál egyéb létezőt nem akart ismerni, amannak műszavaival, segédszereivel s módszereivel fegyverkezett fel, s azon elvével, hogy, »a mi észszerű, az valódi«, fennen egyenértékűnek hirdette azt, hogy »a mi valódi, az észszerű.«

Lélektani igazság, hogy a megfoghatólag létesült vajmi gyakran s könnyen felcseréltetik azzal, hogy léte helyes, valamint, hogy a logikailag hibás, az indokolatlan, rossznak tűnik erkölcsileg is. Ez szolgál magyarázatul ama, bár nem szükségképeni, nem is kivétel nélküli, de mégis általános kapcsolatra, a mely a történeti iskola tanai s a conservatív irányok, valamint az elvont elmélkedés és az újítási törekvések közt észlelhető. S épen ez összeköttetésnél, a kétféle nézetnek a nemzeti államra vonatkozó viszonyainál s azon tudat elterjedésénél fogva, hogy minden elv, bármely társadalmi tudományban fogadtassék el, szükségessé teszi a többinek is megfelelő módosítását, tüzetesen érvényesítve lett a két szemben

álló felfogás valamennyi téren, a melyen az emberek viszonyainak törvényei mozognak, s a kimaradhatatlan közvetítési kísérletek is megannyi általános rendszerben testesültek meg. A kantianus bölcészettel párhuzamosan jelentkezett a Smith- és a Bastiat-féle közgazdaságtan; Bentham elméleteivel rokonok a Malthus és Ricardo neveihez fűződő fejlemények; a történeti kritika szerepének megfelelnek a Saint Simon kifejtette socialistikus gazdasági nézetek; a történeti iskola tételes tanai visszhangzanak a List- és Carey-féle nemzetgazdasági rendszerekben; a történet és bölcészet egyeztetésének törekvései a közgazdaságtanban az újabb német történeti felfogáshoz vezettek. Fichte állambölcészeti rideg elzárkózási tervei világosan communistikus alkalmazásokban tükröződnek vissza; a Lamennais-féle ultramontán s jakobinus elemekből vegyített társadalmi felfogás kiegészítését találja a Fourier- és a Cabet-féle communismusban; a művelődés tekintetében kétségbeesett anarchikus elméletek természetszerű kísérletét képezi azon szélső nemzetgazdasági reactio, a melylyel a socialdemokratia a jövő eszményeül az emberiség ama majd elfelejtett gyermekkorának intézményeit hirdeti, a melyben minél kisebb körökre szorítkozott az emberek közössége, de ezeken belül az emberi kezdeményt és szabadságot a társadalmi együttes cselekvőség teljesen elnyomta, valamint azon erkölcsi világnézet, a mely az egyéni felelősséget merőben kizárja.

Elérkeztünk szinte napjainkig; de egyszersmind a részrehajlatlan mérlegelés lehetőségének korlátaiig. Saját véleményeink felől nem határozhatunk tárgyilagosan, kivált, midőn érezzük, hogy legjelentősebb érdekeinket is illetik. De ettől eltekintve, kortársaink nézetei azért sem képezhetik oly értelemben tudományos megítélés tárgyát, mint a régen mult nemzedékekéi, mivel számba sem véve azt, mennyiben osztjuk, mennyiben ellenezzük, a feltételek, a melyek közt nyilatkozhatunk, egészen elütők. Hiányzik a szemlélet távlat; az akár kedvező, akár idegenkedő elfogultság görcsövéin át látunk a közvetlen közelből. A jelen aránytalan helyet foglal el történeti szerepéhez képest tekintetünk előtt. Apróra ismerjük ugyan keletkezését, okait; de hatását, a jövendő alakulatait

csupán sejthetjük, nem tudjuk. Lehetetlen az utólagos igazolás, a végleges eligazodás. Az iránylatokat tehát, a melyek között nevelkedtünk, a melyek közt választanunk kell, mikor dolgozunk, megállapíthatjuk, ismertethetjük; egyikét-másikat pártolhatjuk, terjeszthetjük; bizonytságot tehetünk, de nem dönthetünk mellette; eskütársak vagyunk ügyében, nem bírák. Midőn tehát a jog- és állambölcsészeti mai felfogásairól szólok, csupán legszembeötlőbb tüneményeiket szándékozom vázolni, alanyi véleményt kockáztatni; távol állok attól, hogy kétségbevonhatatlan igazság hirdetését negélyezzem.

A társadalmi tünemények jelenkori elméleteinek egyező vonása mindenekelőtt bizonyos tételeesség, vagy, ha úgy tesszük, józanság. A metaphysika elvesztette hatalmát; még azok is, a kik féltékenyen ragaszkodnak hozzá, nem támaszkodnak kijelentéseire, sőt támogatni iparkodnak azokat máshonnan merített tanokkal. Az általános eszmemenetek kételylyel találkoznak; a megmagyarázhatatlan, a teljesen ki nem fejezhető, még annyi méltatásban sem részesülnek, mint a jog-történeti iskola fénykorában, a mikor hivei elméleteik alapfogalmát, a népszellemet, némi titokzatos rejtélyességbe burkolták, elemezhetlen eredetiségűnek tartották, ezzel önkéntelenül is tételeik rokonságáról szolgáltatva tanúságot a természetjogi képzelmeikkel. Az elvontat nem tekintjük többé egyszerűsmind föltétlennek; bizonyítékai már nem saját magában, hanem azon tényekben rejlenek, a melyekből általánosítottuk. Az ismeretek, a tudomány viszonylagosságának tana el van egyetemesen, az erkölcsi s társadalmi tudományokra nézve is fogadva; a ki feladatának hiszi, végleges elveket kijelenteni, még az is csupán alaki képletekben fogalmazza ezeket. A jogforrásokat, a jogintézményeket, a jogtételeket sem az emberfölötti jellegével, sem az eredendőség sajátásával, sem az örök s egyetemes érvény igényével fel nem ruházzuk már; az emberi viszonyok rendjét s szabályait egyedül annyiban tekintjük állandóknak s általánosoknak, a mennyiben az emberi természetben állandó s közös vonások létét megállapítjuk. Maga a természetjog fogalma anthropologikussá vált; s ha a bölcselők némelyike a régi eszmék egyszerűsége s világossága után sóvárog, kénytelen elismerni, hogy azok e minő-

ségöket nem ősi eredetüktől fogva birják, hanem hosszas és változatos történeti viszontagságok folytán nyerték el. Az eszmény csupán megalkotója, nem minden idők s gondolkozó számára valósítja meg szemeinkben a tökélyt; belátjuk függőségét azon eszmemenetektől, azon érzülettől, a melyekből fakadt; tudjuk, hogy az események sorozatai s fokozatai párhuzamosak a műveltségtörténeti mozzanatokkal. Számítani megtanultunk elméletileg is az embereknek nem csak nagyban egyenlőségével, hanem egyszersmind egyes különbségeivel, a mióta tudjuk, hogy ezek nem lényegtelenek, sem nem esetlegesek, sőt hogy éppen oly mélyen gyökereznek a multban, mint a régebben egyetemeseknek tartott tulajdonságok. A véletlen fogalma nem létezik többé a jogbölcsészet számára sem. Az egyént tekintjük mi is a társadalom végső elemének, de nem mint elvont erkölcsi észlényt, hanem mint történetileg adottat, mint a mult nemzedékek körülményeinek, cselekvőségének, anyagi, érzelmi és értelmi alakulásának eredményét, megtestesítését, folytatását. Az államot nem tartjuk az emberi intézmények oly betetőzésének, a melyen túl s kívül közösség ne érvényesülhetne, és a mely minden érdekkört teljesen felölelhetne s kielégíthetne; elismerjük, hogy ez államnak is üres az elvont képzete, hogy általában az emberi egyesülés módozatairól s intézményeiről szóló tanaink csak annyiban lehetnek helyesek, a mennyiben létezett, létező vagy létesíthető alakulatokra vonatkoznak, a mennyiben alapjokul szolgál az élet. Az öntudatlan, az ösztönszerű szerepét az emberi sors intézésében nem tagadjuk, de ennek is az emberi természetben s érdekekben kutatjuk forrásait. A társadalmi tudományok egy szóval nem a magaviselet mindenkor s minden körülmények között elvontan felfogott jó szabályait hajhászszák, a melyek alkalmazása minden bajnak s tökéletlenségnek csallhatatlan gyógyszere volna, hanem az emberi együttlét, összeműködés és fejlődés természettudományi értelemben vett törvényeit keresik.

E nagy változást, a mely ezek szerint a jog- és állambölcsészet keretét, feladatait s művelési feltételeit szintén érte, két eszmekör átvitele idézte elő a társadalmi tudományokra, miután más téren való gyümölcsöző felhasználásuk

általában forrongásba hozta a kedélyeket. Az összehasonlító nyelvészet sikerei egyrészt, a természettudományok páratlan haladása másrészt szolgáltak okul s alapul úgy a bölcészeti, valamint a történeti gondolkozási menetek új kiindulási pontokról való indítására, valamint új uton új célok felé terelésére. Az összehasonlító eljárás tulajdonképen két elv alkalmazásának köszöni a dús aratást, a mely segélyével eszközöltetett: az észrevétlenül csekély módosulások felhalmozódása által keletkező nagy átalakulások elismerésének, és a fajlagos, minőségi különbségek mennyiségiekre való elemzésének, visszavezetésének. Tulajdonképen ugyanazon gondolat származéka, a mely a mennyiségtanban mint a végtelenségi számítás alapja mutatkozott, a mely a mechanika kifejtésének lehetőségét nyújtotta, s a melyet, miután a nyelvtan és mythologia ősi rejtélyeibe elvezetett, visszakölesőnzt a szellemmel foglalkozó tudományoktól az élettan, hogy a fajok eredetét magyarázhassa. A természettudományok viszont a társadalmiakra egyrészt a gazdag anyag által hatottak, a melylyel az emberi lét külső feltételeit felvilágosították, de még sokkal inkább az által, hogy megdöntötték az anyagtól függetlenül létező erők tanát, a metaphysikai elvonások e bástyáját, hogy a feltételezéseknek, mint tudatosan ideiglenes és külön czélból elfogadott igazságoknak szerepét tisztázták; hogy a folytonosság, az egyetemes összefüggés elvét nélkülözhetetlenné tették; hogy az anyag és az erő megsemmisülhetetlenségét s ezzel együtt az erők egymásba átváltozhatóságát, különböző látszatú tünetények lényeges egyenértékét, s a jelenségek feltétlen törvényszerűségét, az önkényes képzetének lehetetlenségét annyira meghonosították gondolkozásunkban, hogy ez igazságok logikai kényszert gyakorolnak eszmemene-tünkre, a mely alól többé fel nem szabadulhat.

Természetszerűleg nem minden bölcész s jogász engedett egyenlő mértékben s teljesen e módszerek s elvek befolyásának, s találkozzunk jelenleg is elég nézettel, a mely a régi felfogásokból származott át. De nem szándékozom ezúttal a mai nap még elismert vagy kifejtett összes rendszereket részletesen bírálni, hanem csupán a fejlődés irányaira akarok utalni. Ezek pedig épen az érintett gondolatkörök egyikének

vagy másikának túlnyomó követése folytán kétféle törekvésben jutnak kifejezésre; követőik a fősúlyt vagy a népismeit, történeti s lélektani összehasonlításra, elemzésre és inductionra helyezik; vagy pedig a tételesnek összerendezésén, a részletes levezetések kiegészítésén, az összetesnek szabályszerű alakzatokba foglalásán, s következetes gyanánt való átértésén fáradoznak. Tagadhatatlan, hogy mind a két úton nagy előhaladás történt, de hogy mind a kettőn ingoványokba is sülyedhetni. A származtató s egybevető módszer kitágította fogalmainkat a történeti multról a közvetlen feljegyzéseken és emlékeken túl fekvő időkre; megtanított jeleket magyarázni, elmosódott korszakok képét határozottan felfogni s kiegészíteni, egyes jogtételből intézményekre, intézményekből polgárosodási állapotokra következtetni; reászoktatott, hogy a legcsekélyebb maradványtöredéket, legaprólékosabb tényeket többre becsüljük a tetszetős feltételezésnél; saját jog- és állameszméink viszonylagosságáról, mai tartalmuktól egészen különböző, eredeti magvokról, fokozatos keletkezésökről s növekvésökről felvilágosított; előkészít a váratlan fordulatokra, a melyek minden fejlődést néha félbe látszanak szakítani, valóban pedig előmozdítanak. Szétozlatta a képzelgéseket, mintha a kezdetlegesebb állapotok egyszerűbbek és átlátszóbbak lettek volna, mintha a közösség bensőbb lett volna ott s akkor, a hol és a mikor még nem az érdekek egyszerű latolgatásán alapult, mintha az érzelmek heve s kötelékeik szilárdsága fordított arányban állana az értelmi tehetségek befolyásához; bebizonyította, hogy a polgárosodás látszólagos bonyodalmassága csupán onnan ered, hogy tudatára jutottak az emberek oly körülmények befolyásának, a melyek ezelőtt észrevétlenül, vagy meg nem értett módon s mérvben gyakoroltak hatást; kitüntette, hogy az emberi haladás a természet feletti uralom bővültében áll, a melyet az együttműködés szükségének, lehetőségének s alakjainak gyarapodása kísér. De annyi szolgálat mellett veszélyei sem csekélyek. Könnyen feledteti, hogy a történeti felfogás épen oly kevésbé lehet teljesen tárgyilagos, mint a művészi alkotás; a mult eszméi s eszményei összeállításánál sem vetkőzhetünk ki alanyiságunkból; a képhez, melyet valamely korszak másról fest,

önkéntelenül saját színeit használja. Továbbá, minthogy vizsgálódásaink eredményei természetszerűleg töredékesek, sokkal határozottabb vonásokkal vagyunk hajlandók azokat kiegészíteni, semhogy hívek maradhatnánk a valóhoz. A fő, irányadóknak látszó hullámzások figyelmünket inkább megragadják; jelentőségökön alul becsüljük gyakran a nem a felszínen tova sikló, hanem a mélyben mozgó áramlatok erejét. Bármennyi részletre terjedjen ki minden történeti elmélet, elmarad a való végtelen szövevényessége mögött; másrészt viszont az apró mozzanatok gondos mozaik szerkezetbe illesztése vajmi könnyen megtévesztheti kezünket a körvonalak általános rajzában s árnyékolásában.

Egészen másnemű előnyökkel s hátrányokkal jár azon elméletek csoportja, a melyekben a tételes megokolására s kiépítésére fordíttatik leginkább gond. Itt a jogtételek hiánytalan felismerése, egymásközötti összefüggések s következetes alkalmazhatóságuk kimutatása a cél: a létező bölcséleti átdolgozása, a mely a viszonyok útvesztőjében tájékoztasson, a jövő fejlemények észszerű irányzását közvetítse, a jogintézmények gépezetéhez kulcsot szolgáltatasson. Ennek haszna szembetűnő a kellő jogrend egyenletessége, kifogástalansága s teljessége végett. Ez elméleti munkásság a *codificatio* nélkülözhetlen kísérője; a hézagosságot kikerülni, az elveket helyesen felfogni egyedül úgy képesülünk, hogy ha a belőlök vonható utolsó következtetéseket megfigyeljük, ha a logikai szerkezet erejét minden tekintetben kísérlet alá vetjük, ha az összeférhetőségeket s ellenmondásokat egyenként kimerítjük. Különösen fontos e módszerek alkalmazása azon téren, a melyen a rendezés és az alapelvekre visszavezetés feladataival nem küzdöttek meg a régibb jogelméletek; így mindenekfelett a közigazgatási jog ágazatai körül. Kárt okozhat azonban ez irányzat a jog- és állambölcsészeti felfogásában, ha kizárólagossá válik. Nemcsak mivel *casuistikára* vezet, azon igyekezetre, hogy előzetesen meghatározottassék az élet minden eshetősége, s így csekélységek között tévedez, figyelmen kívül hagyva, hogy a túlságosan kicsinyes épen olyan elégtelen tartalmú, mint a minő az üres a nagyon is elvont, hanem még inkább azért, mivel az egyes jogviszonyt merőben észszerű vonatkozásaiban veszi

csak tekintetbe, logikai alkatelemeinek önálló működő erőt tulajdonítat, s így a régi természetjog hibájába esik, csak-hogy annak nagy, általános metaphysikai feltételezéseit számos apró, elvontnak gondolt lényeggel helyettesíti, észjogi jellegű jogbölcészetet alkotva így, tulajdonképeni bölcséleti tényezők híján.

Egyébiránt e két eszmekör kifejtése, sőt egyesítése mellett a jog- és állambölcészet műveléséhez egyéb, hatékonyabb eszközzel is járulhatni. A mire legkevesebb gondot fordított eddig az elmélet, abból meríthet talán friss erőt. A közösség azon körei, a melyekben látszólag szabálytalanul, vagy csak önalkotta intézményekben nyilvánulnak az egyesek érintkezései, a különböző alakulatok, a melyek az egyén és az állam között foglalnak helyet, de a melyekre csak korlátozva vagy közvetetten, mellesleg előmozdítva érvényesíti kényszerét az állam, a melyekben ugyan a magánelőnyökön felülálló érdekek egyesítik a törekvéseket, de a nélkül, hogy azokat az állam a maga céljaival azonosaknak vallaná, ha figyelemben részesültek, ezt többnyire csak annak köszönheték, hogy az állami feladatok kiegészítésének terei gyanánt lettek kijelölve, s ma közönségesen a társadalom gyűjtőneve alatt egybefoglaltatnak. Innen fakadt azon téves nézet, hogy vagy a magánjog alapján magyarázandók tiümenényeik, vagy az állami élet alsórendű folyamányai gyanánt tekintendők; s legfőlebb azon jelenségek, a melyek történeti nagy szerepet töltöttek be, mint az egyháziak, vagy az állam féltékenységét idézik fel jelenleg, mint újabban a gazdaságiak, lettek tüzetesebben tárgyalva, ekkor is azonban a nélkül, hogy a számos különmemű társadalmi tényezők egymástól elszigetelten képeztek volna a tudományos módszerű vizsgálódás anyagát. Már pedig e társadalmi körök nem egységbe tartozók, nem is másodlagos származékai akár az egyéni tevékenységnek, akár az állami életnek. A közösség bizonyos, állami szervezet tökélyére még nem emelkedett nemei s alakjai ősi jellegűek, megelőzik az egyén önállóságának, magánérdekkörének tudatát, kezdetlegesebbek bárminő főhatalom ilyenül való elismerésénél. Sőt beigazolható, hogy keblökből vált ki lassankint a magánszemélyiség, az egyéni szabadság tere, hogy továbbá

minden állami intézmény hajlékony, szinte alaktalan képződményeikből növekedhetett. Csupán módot kell találni osztályozásukra, viszonyaik, törvényeinek kiszemelésére, hogy a természetjogi feltételezések által kölcsönzöttnél sokkal meszebb terjedő magyarázatot nyerjünk belőlök. Erre pedig alapot nyújt azon elemzésök, a mely rögtön eszközölhetővé válik, mihielyt e köröket az emberi életérdekek sorozatának megfelelőül fogjuk fel, a melyek fokozatosan kapcsaivá válnak az emberek állandóan összeműködő csoportjainak, s egymásután, az emberi szükségletek mindenkor rendszerének megfelelőleg, túlnyomókká válnak, uralkodó s kényszerhatalom gyakorlását lehetővé tevő intézményekben megtestesülnek. E módon az általános társadalom szétagolható különböző, a fejlődés más-más fokán álló egyes, külön életérdekeknek megfelelő társadalmakra, a melyek közül az, a melynek központi elve oly jelentőségre vergődött a polgárosodás valamely tényleges szakában, hogy irányadóvá lett, mindig egyszersmind állami jellegű, míg a többi, a mely vagy az emberiség valamely korábbi, alsóbbrendű életszükségletének felel meg s így nagyrészt már csak önkéntes közreműködést vagy csekély mérvű hatósági támogatást igényel, vagy nem alkalmas még arra, hogy önálló főcélja legyen a közösségi tevékenységnek, amannak keretében kénytelen elhelyezkedni, létfeltételeihez alkalmazkodni. Így azután, ha sikerült a különböző társadalmakat egymástól szétválasztani, mindannyinak viszontagságai csirázásuktól fogva egész végfejléményeikig követhetők, s megállapíthatók életfolyamuk törvényei, a melyeknek az állami létre való alkalmazása csak mint külön esetre szóló részletezésök mutatkozik. Az állam mindig a társadalmi együttlét egyik mindenkor szükséges alakja, a melynek anyagi tartalma korszakról korszakra változik, a szerint, hogy melyik életérdek által összefűzött különleges társadalom nyer túlsúlyt a polgárosodás fokának megfelelőleg. Minden lényeges szükséglet egybekapcsolta társadalom valamikor életfolyamának délkörében uralkodó, állami szerepet visel; ezt megelőzőleg pusztán alsórendű helyzetben kénytelen megfélni, küzdelemben a tényleg túlnyomónak igényeivel; majd, ha magasabbrendű érdek körül jegeczesedett tár-

sadalomnak engedni kényszerül, ismét alárendeltségbe sülyed, csakhogy ama magasabbrendű társadalom keretében saját céljait immár teljesen biztosíthatja.

Íme sovány vázlatban az alaptételek, a melyekből a társadalmi tudományok új nézletét szerkeszthetni, s a melyek oda vezetnek, hogy az egyéni jogok s az állami alkatok és intézmények egyaránt mint azon törvények szerint képződtek magyarázhatók, a melyek a társadalmak fejlődése felett uralkodnak. Magában tévedéstől nem mentesíthet e tan sem; a társadalmak életfolyama szakaik helyes megítélésén sarkallik, s e tekintetben csupán a lélektani s történeti anyag telhető bőrsége nyújthat biztosítékokat. De erre nézve minden bölcsészeti rendszer közös sorsában osztozkodik; hiszen a bölcsészet egyáltalán csak annyiban teljesíti hivatását, a mennyiben felölelni képes az emberi tapasztalat szolgáltatta összes adatokat, s így vezérfonalat nyújt arra, hogy a tényeken átvonuló törvényeket felismerhessük s egységes keretbe foglalhassuk:
